

Лекція 4. Цивілізаційні виклики ментальності в умовах Литовсько-Руської держави та Речі Посполитої

1. Умови, за яких землі Русі-України опинились під владою інших держав.
2. Ментальні традиції та звичаї українців Литовсько-Польської доби.

Література.

1. Григоренко О., Яременко В. Литовсько-руський період в аспекті українського державотворення та сучасних концепцій викладання історії. *Проблеми діалектики історії: зб. наук. праць*. Кам'янець-Подільський, 2013. Вип. 4.
2. Мануїлова К.В. Особливості децентралізації публічної влади українських земель, що входили до складу Литви (XIII – початку XVI ст. *Аспекти публічного управління: теорія та історія публічного управління*. 2016. № 4-5 (30-31), квітень-травень. С. 15-16.
3. Сас П.М. Політична культура українського суспільства (XVI – перша половина XVII ст.) : навч. посібн. Київ : Либідь, 1998. 296 с.
4. Шабульдо Ф.М. Земли Юго-Западной Руси в составе Великого княжества Литовского. Київ : Наукова думка, 1987. 216 с.
5. Юрій М.Ф. Соціокультурний світ України. 2-е вид. Київ: Кондор, 2004. 564 с.
6. Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. Київ : Критика, 2005. 812 с.

1. Умови, за яких землі Русі-України опинились під владою інших держав.

У XIV ст. історичні події розвивалися вкрай несприятливо для Русі-України: вона була ослаблена золотоординським ігом, припинилася галицько-волинська династія, посилились претензії сусідів – насамперед, Польщі, Угорщини, Литви. У результаті з середини XIV ст. українські землі підпадають під владу кількох країн. Польща захопила Галичину, Молдавське князівство – Буковину, Угорщина – Закарпаття. Ослабленням Русі-України скористалось також Литовське князівство, яке колонізувало Дорогочинські, Берестейські, Турово-Пінські, Прип'ятьські землі.

У 1340 р. литовський князь Любарт-Дмитро стає галицько-волинським князем, але у 1349 р. втрачає Галичину, залишаючи собі тільки Волинь.

Утвердження литовського правління на теренах ослабленої Русі-України відбувалось практично без опору з боку місцевого населення, що пояснювалось тим, що литовські князі діяли за принципом: "захоплюючи,

звільняємо" (українські землі від золотоординців), виявляли незмінну повагу до місцевих звичаїв. Перебуваючи на нижчому рівні порівняно із захопленими українськими територіями, литовці потрапляли під вплив українських державних і громадських форм, релігії, побуту, писемності. Руська мова стала державною у Литовському князівстві. В основі Литовських статутів – кодексів права Великого князівства Литовського – лежали звичаєві і писані норми українського права, тобто "Руської Правди" доби Київської Русі.

Православна церква також у Литовській державі зберігала міцні позиції. Українська знать зберегла свої володіння, набула права обіймати найвищі адміністративні посади і відчувала себе співгосподарями у Литовській державі. Тому чимало істориків називають державу як Литовсько-Руську. Одним з головних проявів децентралізації публічної влади та порівняно широких прав місцевих органів влади став інститут магдебурзького права в українських містах, які входили до складу Великого князівства Литовського (ВКЛ). Його отримали Володимир-Волинський (1324 р., ще у складі Галицько-Волинського князівства), Львів (1356 р.), Кам'янець-Подільський (1374 р.), Тереховля (1389 р.), Самбір (1390 р.), Луцьк (1432 р.), Кременець (1438 р.), Коропець (1453 р.), Київ (1494-1497 р.). Мешканці міст з магдебурзьким правом мали привілеї на створення виборчого самоврядного органу – магістрату.

Українська еліта у литовському князівстві до середини XVI ст. діяла як виразник інтересів Русі-України, зберігач українських звичаїв і традицій.

Як органічний елемент у структурі повсякдення поступово входили християнські моління, читання, писання. Поступово набула поширення християнська форма шлюбу, хрещення дітей, засудження жорстокого ставлення до холопів. Культурні надбання Києворуської держави були успадковані Галицько-Волинський і Великим князівством литовським. Вони були вагомими і не поступалися іншим європейським країнам, справляючи помітний вплив на інші народи. Літописна традиція, Київський, Галицько-Волинський та Литовський літописи згадуються у хроніках Матвея Паризького, творях польських і німецьких хронографів. Помітним був вплив київської та галицької іконописних шкіл, мистецтва оформлення рукописної книги, фрескового живопису, різьблення по дереву, по каменю, керамічного ремесла на розписах храмів Литви, Польщі та Чехії.

Отже, незважаючи на руйнування і входження до інших державних утворень, матеріальні і духовні цінності, культурні традиції України вижили в умовах монголо-татарської навали і набули подальшого розвитку, впливаючи на культуру сусідніх народів.

2. Ментальні традиції та звичаї українців того часу.

Правила поведінки. Людині завжди необхідно дотримуватись певних правил у повсякденному спілкуванні. Про норми поведінки ми дізнаємось із "Ізборника". Тогочасна людина була богобоязна, "висока розумом, але ходить зі схиленою головою, а серце повертається бо Бога", не соромиться "робити уклін всякому, створеному в образі Божим", поважає старших, ровесників зустрічає з миром. Людина мала говорити небагато, а більше думати, їсти без розмов і повільно. Засуджувався голосний сміх – вважалось, що людина, яка голосно сміється і розмовляє, не може виглядати розумною. Засуджувалось вживання ненормативної лексики – ще у Статуті Ярослава встановлював штраф за образу: "аще кто зовет чужую жену блядию...". неможна триматись із сильним запанібрата, ніби з рівним. Князя – слухатись беззаперечно.

Якщо розмова – не показуй, що розумніший за всіх, а веди себе, ніби все знаєш, але мовчиш. Вибір розмови має бути обдуманим: не говорити з боягузом про битву, з купцем про прибуток, із заздрісним про похвалу, з немилосердним про помилювання, з лінивим про працю.

На святах страждали нестриманістю щодо спиртних напоїв. Допускалась присутність священика на святі, там він міг вільно пригощатися, але коли буде "игранье, плясанье і гуденье" – участі не брати, а встати і піти, якщо зупинити "неподобства" він не в змозі.

Сімейне право. Потрібно оберегати дружину. Головні негативні характеристики дружини – сварливість ("мирський мятеж"), а також неслухняність чоловіку і священику. Проте у творах XIV–XV ст. немає рекомендацій бити дружину, хоч якою б вона поганою не була. Жінка у суспільному житті українців посідала високе становище. Її правовий і майновий статус не був принижений, а де в чому рівний чоловічому. Загальний напрям політики церкви одо шлюбних стосунків полягав у тому, щоб змусити всіх, хто одружується, оформляти шлюби церковним вінчанням.

У сімейних негараздах закон на стороні чоловіка, відповідальність передбачена тільки для дружини. Одне з подружжя може тяжко захворіти, і тоді неможна допустити, щоб покинути хворого. Кодекс права розлучення був запозичений з візантійських джерел. У ньому передбачені розлучення тільки з вини дружини.

Діти, виховання. Дитину необхідно з самого раннього віку підкорити батьковій волі, зламати характер. Якщо батько не б'є дитину – вважалось, він не займається її вихованням. На батьках лежала відповідальність за влаштування особистого життя дітей. Статут Ярослава передбачав

відповідальність батька за незаміжність дочки. Батьківська воля була велика, проте вони не мали доводити дитину до відчаю.

Освіта. Важливою сферою виховання, яка впливала на ментальність, була освіта. Основний обсяг необхідних для життя знань (грамотність, навички трудової діяльності) надавався дітям батьками. Якщо батьки не могли задовольнити потреби дитини, її віддавали в учнівство. Учнівство було основною формою освіти в українських землях XIV ст. Коли освіта була необхідною для потреб держави, вона ставилась під егіду князівської влади.

Князь у примусовому порядку віддавав певну кількість дітей "на навчання книжне", і утримував вчителів. Учень мав навчитися розуміти священні книги, дещо завчити напам'ять, розбиратися у богослужбовому каноні, бути благочестивим і переконаним християнином. У суспільній свідомості XIV–XV ст. цінність знань, почерпнутих самотійно, була досить великою. Кінцева мета освіти було не лише оволодіння знаннями, а й набуття навичок розуміння, тлумачення фактів життя і святих книг, християнський світогляд.

Церковна практика XIV–XV ст. У церковній практиці було чимало язичницьких елементів. Християнство завойовувало місце на землях України з певними труднощами, тому що язичництво глибоко увійшло у традиції і народну творчість. Проте у порівняно короткий ментальний термін – протягом чотирьох століть – відбувся культурний прогрес, поступово набрали поширення християнські форми. Незважаючи на руйнування, яких зазнали Київське, Переяславське, Чернігівське, Волинське та Галицьке князівства, їх матеріальні та духовні цінності, культурні традиції княжої України вижили в умовах монголо-татарської навали і набули подальшого розвитку. Галицько-Волинське і Велике князівство Литовське успадкували культурні надбання Києворуської держави.